

Lestadiolaisuus ja sisällissota 1918

JOHDANTO

Suomen evankelis-luterilainen kirkko sulki sisäänsä lähes koko kansan vuonna 1918. Tässä mielessä myös kirkko jakautui tammikuun lopussa alkaneessa sisällissodassa. Kirkon piispat asettuivat valkoisen Suomen puolelle. Punaisten nousu lailliseksi esivallaksi koettua hallitusta vastaan ei juurikaan saanut kirkossa tukea.¹ Tunnettua on myös se, että heränneet, erityisesti juuri Etelä-Pohjanmaalla, antoivat vahvan panoksensa valkoisen Suomen puolesta. Körttipukuiset valkoisen armeijan sotilaat loivat liikkeelle myönteistä julkisuuskuvaa porvarillisessa Suomessa. Lapualaisten ja Karhumäen kansanopiston opiskelijapoikien toiminta rintamalla antoi aineksia myöhemmille, suorastaan legendaarisille kuvauksille körttiläisten rohkeudesta ja uhrivalmiudesta.² Runoilija V. A. Koskenniemen toukokuussa 1918 kirjoittama sodassa kaatuneille omistettu runoteos *Nuori Anssi* oli tässä suhteessa aikansa klassikko.³ Myöhemmin esimerkiksi valkoisen armeijan ylipäällikkö kenraali C. G. E. Mannerheim antoi selkeän tunnustuksen körttiläisille isänmaan pelastajina.⁴

Evangelisen liikkeen kannattajia asui paljon punaisen Suomen alueella. Liikkeen uskonnollinen toiminta jatkui punaisten hallinnosta huolimatta. Joitakin evankelisia oli mukana punakaartissa ja liikkeen piirissä sosialidemokraateilla oli myöhemminkin jossain määrin kannatusta. Kokonaisuutena

-
- 1 Juva 1977, 46–48; Kena 1979, 47–64; Murtorinne 1995, 117–119; Mustakallio 2009, 24, 31–35. Sigfrid Sireniuksen roolista vuoden 1918 sisällissodan aikana ks. Ajo 2017, 172–203.
  - 2 Kares 1952, 84–88; Kena 1979, 60; Huhta 2001, 216–218; 2010, 48–56, 184.
  - 3 Koskenniemi 1918; Kares 1952, 86, 88; Murtorinne 1995, 125; Huhta 2001, 218–221; Mustakallio 2009, 39. Koskenniemen runoteos ilmestyi ruotsiksi 1919 (Koskenniemi 1919) ja saksaksi 1937 (Koskenniemi 1937). Viesti Suomen körttiläisten urotöistä levisi kansainväliseen tietoisuuteen Koskenniemen teoksen käännösten välityksellä.
  - 4 Kares 1952, 245–246; Luukkanen 2017, 29–30.

ottaen evankelinen liike asettui kuitenkin heränneiden tapaan valkoisen Suomen puolelle. Niin *Sanansaattaja*-lehti kuin monet evankeliset papit tukivat vahvasti ”laillisen esivallan” miekkaa. Pohjanmaalla eivät evankeliset erottautuneet tässä suhteessa mitenkään muista uskonnollisista piireistä. He kokivat sodan vapaussotana.⁵ Toki on otettava huomioon, että evankelisen liikkeen teologis-uskonnollisesta profiilista johtuen isänmaallis-nationalistinen eetos ei saanut sen piirissä samanlaista merkitystä kuin heränneiden parissa.⁶

Mikä oli lestadiolaisuuden rooli sisällissodassa? Miten kolmeen osaryhmään jakautunut, pääosin Pohjois-Suomessa vaikuttanut herätysliike asennoitui sodan eri osapuoliin ja miten sen piirissä sota tulkittiin? Lestadiolainen herätysliike oli vaikutusvaltainen tekijä juuri pohjoisimmassa Suomessa. Siihen lukeutui koko maassa 2,5 % väestöstä vuonna 1899. Koillismaalla liikkeen kannattajia oli puolet kaikista alueen asukkaista. Myös eräillä muilla paikkakunnilla lestadiolaisia oli vähintään viisikymmentä prosenttia pitäjän asukkaista tai he muodostivat alueensa väestön vahvan enemmistön. Tällaisia Lapin pitäjiä olivat Enontekiö, Muonio, Turtola, Rovaniemi, Sodankylä, Karunki ja Kuolajärvi. Etelämpänä vastaavia lestadiolaisuuden keskittymiä edustivat Kuivaniemi ja Haapajärvi. Herätysliikkeellä oli kannatusta myös muualla Suomessa.⁷

Kuten tunnettua lestadiolaisuuden suuri hajaannus 1800- ja 1900-luvun taitteessa jakoi liikkeen kolmeen pääuomaan: vanhoillislestadiolaisiin, uusheränneisiin ja esikoislestadiolaisiin. Vanhoillislestadiolaiset järjestäytyivät 1914 paikallisten rauhanyhdistysten muodostaman Suomen rauhan-yhdistysten keskusyhdistyksen (SRK) ympärille.⁸

Suomalaisen sääty-yhteiskunnan murtuminen, vuoden 1905 suurlakko ja yksikamarisen eduskuntalaitoksen synty haastoivat myös suuren hajaannuksen jälkeistä lestadiolaisuutta. Herätysliikkeen piirissä otettiin torjuva asenne poliittiseen vasemmistoon jo 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Yksikamarisen eduskunnan ensimmäisissä vaaleissa vuonna 1907 valittiin eduskuntaan viisi lestadiolaista vanhasuomalaiseen puolueeseen kuulunutta kansanedustajaa. Autono-

mian aikana lestadiolaisryhmien piirissä oli eniten kannatusta vanhasuomalaisella puolueella. Vuoden 1919 eduskuntavaaleissa maalaisliitosta tuli vanhoillislestadiolaisten tärkein poliittinen puolue.⁹ Pääosin eteläisessä Suomessa vaikuttanut esikoislestadiolaisuus puolestaan tukeutui herätysliikkeen vanhaan konservatiiviseen perintöön ja samalla vanhasuomalaiseen puolueeseen, vuoden 1918 uuden puolueuudostuksen jälkeen Kansalliseen kokoomuspuolueeseen. Lestadiolaisen uusherätyksen piirissä tuettiin porvarillisia puolueita, mutta maalaisliitto ei saanut sen piirissä yhtä vahvaa asemaa kuin vanhoillislestadiolaisuudessa.¹⁰

Lestadiolaisuuden eri osaryhmien vahvaa liittymistä poliittisen oikeiston tukijaksi autonomian aikana edisti myös liikkeessä omaksuttu esivalta-teologia, jonka perusteella yhteiskunnan järjestyksen horjuttajaksi koettu ”jumalankielteinen” sosialidemokratia torjuttiin. Suomen sisäpoliittisen tilanteen kärjistyessä levisi suojeluskuntainnostus myös Pohjois-Suomeen vuodenvaihteessa 1917–1918. Vaikka lestadiolaiset yleensä suhtautuivat näihin porvarillisen Suomen järjestyksikaarteihin positiivisesti, esiintyi liikkeessä myös varauksellisuutta suhteessa suojeluskuntiin. Jotkut saattoivat pitää suojeluskuntatoimintaa suorastaan syntinä. Poliittista vasemmistoa kannattaneet lestadiolaiset vieroksuivat tätä toimintaa. Pidättyvään asennoitumiseen vaikutti luonnollisesti myös herätysliikkeessä esiintynyt yleinen uusien asioiden ja ilmiöiden vieroksunta. Tässä vaiheessa lestadiolaiset pysytelivät etäämmällä suojeluskuntatoiminnasta kuin siihen innokkaasti mukaan tempautuneet Etelä- ja Keski-Pohjanmaan heränneet.¹¹

Kun arvioidaan lestadiolaisuuden roolia vuoden 1918 sisällissodassa, on muistettava, että Pohjois-Suomi oli kokonaan valkoisten aluetta, jota varsinaiset sotatapahtumat koskettivat vähän. Vanhoillislestadiolaisten ja uusheränneiden merkittävät kannatusalueet olivat juuri Pohjois-Suomessa ja Pohjanmaalla. Vaikka näillä lestadiolaisryhmillä oli kannattajia myös eteläisessä Suomessa, liikkeen johto ja monet keskeiset uskonnolliset vaikuttajat asuivat rintamalinjan valkoisella puolella. Sodan päänyttämö oli epäilemättä Etelä-Suomi, jossa taas valtaosa esikoislestadiolaisista asui.

”SAMMAKOT KURNUTTAVAT”

Useat lestadiolaisvaikuttajat tukeutuivat aluksi sisällissodan ja sitä edeltäneen yhteiskunnallisen jännitteen tulkinnessaan vahvasti uskonnolliseen selitykseen. Saarnaaja-kansanedustaja Leonard Typpö katsoi *Siionin Lähetyslehdessä* tammikuussa 1918 Jumalan vitsan alkaneen kurittaa suomalaisia. Suuret kärsimykset odottivat. Kansaa kutsuttiin parannukseen.¹² Toinen johtava vanhoillislestadiolainen saarnaaja, opettaja Heikki Jussila vertasi Suomen silloista tilannetta amorilaisten asemaan Vanhassa testamentissa. Evankeliumin hylkäävä kansa saisi rangaistuksensa (1. Moos. 15:16).¹³

Heikki Jussila tulkitsi ajan tapahtumia myös eskatologisesti Danielin kirjan ja Ilmestyskirjan profetioiden täyttymyksenä. Maaliskuussa 1918 hän kirjoitti *Siionin Lähetyslehteen* artikkelin otsikolla ”Sammakot kurnuttavat” (vrt. Ilm. 16:13). Tässä kirjoituksessaan Jussila tarkasteli Ilmestyskirjan perusteella oman aikansa tapahtumia ja erityisesti sosialidemokratiaa. Jussila sovitti omaan aikaansa mainitussa tekstissä kuvatun lohikäärmeen ja pedon suusta lähteneet sammakon muotoiset henget. Ensimmäinen sammakko vietti koko maailman sotaan viittaamalla uuden sotatekniikkaan avaamiin mahdollisuuksiin. Pedon suusta lähtenyt toinen sammakko puolestaan vietti koko maailman pilkkaamaan Jumalaa. Kolmas sammakko oli uskonnon vastustaja, joka halusi piirittää ”pyhien leirin”. Vainon kohteeksi joutunut seurakunta jakautuisi tässä koettelemuksessa. Nimikristityt kielsivät uskonsa. ”Totiset opetuslapset” olivat taas valmiit kärsimään jopa marttyyrikuoleman. Jussilan tähtäyspisteenä oli sosialidemokratia. Pedon suusta lähteneen sammakon toiminnan motiivit olivat ilmiselvät.

Se rietas sammakko on kurnuttanut, että porvarillinen yhteiskuntajärjestys ja sen säätämät lait ovat kaiken pahan syy ja siksi se on perustuksiaan myöten kukistettava ja kaikki sen säätämät lait ovat tallattavat, ja että on kasvatettava uusi yhteiskunta, jossa ei saa mikään laki orjuuttaa eikä saa olla rikkaita eikä köyhiä, vaan veljeys, yhteys ja tasa-arvoisuus, jne. Sentähden on sotarintama käännettävä porvareita vastaan ja ne tapettava.¹⁴

Vaikka Jussilan kirjoitus oli lähtökohtaisesti uskonnollinen, hän pyrki vaikuttamaan sisällissodan keskellä eläneisiin lukijoihinsa myös poliittisesti, sillä kuva ”riettaasta sammakosta” tarkoitti epäilemättä sosialidemokratiaa.

Jussila tulkitsi keväällä 1918 Danielin kirjassa kuvatun ”surkian ajan” (Dan. 12:1 vuoden 1776 Biblian käännöksessä) olleen ajankohtaisen ilmiön. Antikristus, jonka hän yhdisti sosialidemokratiaan, oli nouseva esiin. Se ei välittänyt yhteiskunnan laeista eikä piitannut avioliiton pyhydestä. ”Kansa kaikkivaltias” nousi Jumalaa vastaan.¹⁵ Oli selvää, että talven ja kevään 1918 dramaattiset tapahtumat antoivat aineksia eskatologisille spekuloinnille. Opettaja Heikki Jussila oli herätysliikkeensä valistuneimpia ja samalla tunnetuimpia saarnaajia. Hän toimi myös Suomen rauhanyhdistysten keskusyhdistyksen (SRK) puheenjohtajana 1933–1942.¹⁶ Jussilan oma poliittinen kanta, vahva oikeistolaisuus, antoi epäilemättä aineksia hänen selkokielisiin arvioihin sisällissodasta ja poliittisesta vasemmistosta.

Myös lestadiolaisten uusheränneiden vaikuttajien kirjoituksissa *Kolkuttaja*-lehdessä sisällissodan uskonnollinen tulkinta sai sijaa etenkin sodan alkuvaiheessa. Saarnaaja Aatu Heiskanen näki

5 Arkkila 1975, 42–46; Mustakallio 2009, 40–41.

6 Mustakallio 2009, 40.

7 Lohi 1997, 726–736.

8 Lohi 2007.

9 Mustakallio 1983, 266–267, 411–412, 446; Talonen 1988, 61–90, 95–110, 214–225, 372–373.

10 Mustakallio 1983, 412; Talonen 1988, 109–110, 293–294, 372–373; 1993.

11 Talonen 1988, 174–176; Huhta 2001, 216.

12 SL 1918, 2–3; Talonen 1988, 176.

13 SL 1918, 113–115; Talonen 1988, 176.

14 SL 1918, 81–84 (Heikki Jussila, ”Sammakot kurnuttavat”); Talonen 1988, 176–177; Tapaninen 2007, 102.

15 SL 1918, 99–101 (Heikki Jussila, ”Surkea aika”); Talonen 1988, 177.

16 Raittila 1967 nro 146; Tapaninen 2007, 36–41; Palola 2010, 138, 367–368, 477.

ajankohdan tapahtumissa ”jumalankielteisyyden” hedelmiä. Johtava saarnaaja Juho Pyörre katsoi sodan olleen rangaistus kansan synneistä ja luopumuksesta. Taustalla oli edellisten vuosikymmenten vapaamielisyyden aalto Suomen sivistyneistön parissa. Tämä kielteisyyden myrkkö oli levinnyt sitten myös kansan keskuuteen. Pyörteen mukaan vuonna 1882 oli maassa pidetty ensimmäinen ”jumalankielteisyyttä” edistänyt ja Raamatun totuuksia vesittänyt julkinen esitelmä. Kansan keskuudesta oli kadonnut Jumalan pelko, ja seuraukset olivat kaikkien nähtävissä.¹⁷

Pyörre viittasi kirjoituksessaan todennäköisesti Carl von Bergenin luentoonsa Helsingissä vuonna 1884,¹⁸ mutta erehtyi ajoituksessa kahdella vuodella. Joka tapauksessa on pantava merkille, että hän näki sisällissodan ja suomalaisen yhteiskunnan kriisin taustalla pitkään jatkuneen vapaamielisyyden vaikutuksen. Pyörre liittyi asenteellaan useimmille lestadiolaisvaikuttajille tyypilliseen uskonnolliseen selitykseen. Toisaalta on pantava merkille, että toisessa yhteydessä Pyörre varoitti kristittyjä ahneudesta ja hintojen kiskomisesta,¹⁹ mikä osoitti hänen ymmärtäneen myös sisällissodan taustalla olleita taloudellisia ongelmia.

Pääosin eteläisessä ”punaisessa” Suomessa asuneet esikoislestadiolaiset elivät keskellä sotatapahtumia. Myös heidän piirissään esiintynyttä uskonnollista sisällissodan tulkintaa edusti Orimattilassa asuneen saarnaaja Niklas Milénin käsitys sodasta Jumalan rangaistuksena Suomen kansalle. Milén piti paikkakunnallaan vallinnutta punaista terroria antikristillisyyden nousuna ja lopun ajan merkinä. Punakaarti toimikin avoimesti kirkkoa vastaan Orimattilassa. Ei siis ihme, että Milén kirjoitti ”punaisten hirmuvallasta” Ruotsin Lapin vanhimmille toukokuussa 1918.²⁰

Lestadiolaisten uskonnollinen selitysmalli sisällissodasta ei ratkaisevasti poikennut monista Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piirissä esitetyistä kannanotoista. Sota nähtiin koettelemuksena, Jumalan rangaistuksena ja toisinaan myös lopunajallisenä ilmiönä. On muistettava, että erityisesti beckiläisten teologioiden piirissä oli ylipäänsä tyypillistä tarkastella ajan ilmiöitä eskatologisessa valossa.²¹ Toisaalta saarnaaja Heikki Jussilan varsin suora-

viivainen ja konkreettisesti omaan aikaan liittämä tulkinta Ilmestyskirjassa mainituista sammakoista oli poikkeuksellinen sisällissodan eskatologisessa arvioinnissa.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on todettu kansankirkon vahvistaneen yhteiskunnallista asemaansa porvarillisessa Suomessa vuoden 1918 tapahtumien seurauksena.²² Yhteiskunnan kriisiajat ovat monesti edistäneet uskonnollisuuden nousua ja herätystä. Tämä näkyi jonkin verran myös Lapissa, jossa lestadiolainen uusiheräys sai lisää kannatusta 1917–1918. Sodankylässä ja Kittilässä esiintyneet paikalliset herätykset toivat erityisesti miehiä herätysliikkeen piiriin.²³ Kysymys ei kuitenkaan tässä vaiheessa ollut mistään laajasta kansanherätyksen aallosta.

Vanhoillislestadiolaisessa perinteessä on taas säilynyt koskettavana kertomuksena säveltäjä Toivo Kuulan kääntymys kuolinvuoteellaan toukokuussa 1918. Valkoiset voittajat juhlivat railakkaasti Viipurin Seurahuoneella vappuillana. Juhlissa mukana ollut Toivo Kuula joutui sanaharkkaan ja kiistaan paikalla olleiden jääkärien kanssa. Kiista johti siihen, että Kuulaa ammuttiin Seurahuoneen ulkopuolella. Kuolemanvakavasti haavoittunut säveltäjä eli viimeiset päivänsä Viipurin lääninsairaalaissa. Hänen isänsä, saarnaaja Matti Kuula matkusti Vaasasta Viipuriin tapaamaan poikaansa ja julisti tälle synninpäästön.²⁴

ESIVALLAN MIEKKA

Uskonnollisen selityksen rinnalla lestadiolaisuudessa – kuten yleisesti Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa – eli alusta alkaen vahva käsitys laillisen esivallan puolustustaistelusta.

Pastori V. H. Kivioja selvitteli *Sionin Lähetyslehdessä* helmikuussa 1918 sisällissodan esivaltateologista lähtökohtaa. Hänen mielestään kysymyksessä oli Jumalan asettaman laillisen esivallan taistelu kapinallisia vastaan. Kivioja viittasi Martti Lutherin suhtautumiseen Saksan talonpoikaiskapinaan 1525. Vaikka reformaattori olikin tuntenut sympatiaa saksalaisia talonpoikia kohtaan näiden kurjan sosiaalisen aseman takia, ei hän epäröinyt kapinatilanteesta kehottaa ruhtinaita palauttamaan yhteiskunnallista järjestystä.²⁵

Kun Vaasan senaatti oli helmikuussa 1918 määrännyt vuoden 1878 asevelvollisuuslain voimaan ja kaikki 21–40-vuotiaat miehet asepalvelukseen, huomautti *Siionin Lähetyslehden* toimittaja Juho Heilala toimittamassaan lehdessä, ettei kristitty voinut muuta kuin osoittaa asiassa kuuliaisuutta esivallalle.²⁶ Niin ikään vanhoillislestadiolaisuuden johtoelin, SRK:n lähetystoimikunta (johtokunta) asettui tukemaan virallisesti valkoisen Suomen hallitusta laillisena esivaltana 3.3.1918. Kannanilmaisussa tulivat esille herätysliikkeen perinteiset esivaltateologiset painotukset.

Kokoontunut Lähetystoimikunta pitää velvollisuutenaan kehottaa Jumalan lapsia kaikin tavoin tukemaan maan laillista hallitusta ja olemaan kuuliainen hallituksen käs-kyille (Tiit. 3:1) tietäen, että hän ainoastaan tällä tavalla Jumalan tahtoa noudattaa, mutta päinvastaisella tavalla tuottaa häpeää Jeesuksen nimelle ja edistää väkivaltaa veljeensä henkeä ja omaisuutta vastaan. – Jumalan lasten on rukoiltava Jumalaa Jeesuksen nimeen esivallan edestä, niin kuin Raamattu neuvoo (1. Tim. 2:1–12).²⁷

Kun tämä kannanotto saavutti *Siionin Lähetyslehden* lukijat huhtikuussa, oli sisällissota jo loppuvaiheessaan. Herätysliikkeen perinteinen esivaltateologia sai nyt konkreettisen sisällön.

Lestadiolaisten tulkinnat sisällissodasta olivat uskonnollisia, osittain jopa eskatologisia, mutta ennen kaikkea ne nousivat liikkeen esivaltauskollisuudesta. Jotkut lestadiolaiset ottivat kantaa myös sisällissodan yhteiskunnallisiin taustatekijöihin ja taloudellis-sosiaalisiin syihin. Niinpä eräs kirjoittaja viittasi *Kolkuttajassa* yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen, joka oli sosialidemokratian vahvan kannatuksen ja sisällissodan taustalla. Rikkaiden kristittyjen tulisikin elää todeksi uskonsa rakkau- den teoissa alkukirkon tapaan.²⁸ Aatu Heiskasen mielestä sotaan olivat lopulta syyllisiä niin porvaristo kuin proletariaattikin. Hän piti ”ylempien kansankerrosten” vastuuta kuitenkin suurempana, koska ”sieltä on valunut epäusko ja jumalattomuuden riettaus alempiin kerroksiin”.²⁹ Kokonaisuutena ottaen lestadiolaisuuden sisällissotatulkin- nassa eivät taloudellis-sosiaaliset taustatekijät – yhtä vähän kuin ulkopoliittisetkaan syyt – nousseet keskeiseen

asemaan. Ne jäivät sodan uskonnollisen ja esivaltateologisen tulkinnan varjoon.

Jos itse sotatapahtumat koskettivat Pohjois-Suomen lestadiolaisia varsin vähän, joutuivat Etelä-Suomessa asuneet esikoislestadiolaiset arjessa kohtaamaan punaisen Suomen todellisuuden. Monet liikkeeseen kuuluvat joutuivat voimakkaan sosiaalisen paineen kohteeksi ympäristössään. Niinpä Padasjoen esikoislestadiolaisten kokemukset punaisesta armeijasta sävyttivät vuosikymmeniä heidän poliittista asennoitumistaan. Punaiset valloittivat pitäjän 18.2.1918, ja he pitivät alueella valtaa maaliskuun loppuun. Seurakuntaelämä keskeytyi, sillä papit olivat paossa punakaartin valta-aikana. Kirkon käyttö hevostallina, kirkon alttaritaulun Kristus-kuvan lävistäminen pistimellä ja pyhän ehtoollisen häpäisy jättivät koko seurakuntaan kielteisiä muistoja. Kuvaukset punaisten tihutöistä ovat seurakunnan vanhoillislestadiolaisen kirkkoherran K. A. Laurin laatimia. Tämä kokikin valkoisen armeijan taistelun osittain uskonnollisena.³⁰

17 *Kolkuttaja* 1918, 83–85, 158–160; Talonen 1988, 177–178.

18 Juva 1960, 12.

19 *Kolkuttaja* 1918, 90; Talonen 1988, 178.

20 Talonen 1993, 43.

21 Lujanen 1933; Kena 1979, 77–81; Toiviainen 2005, 228–229; Mustakallio 2009, 26.

22 Kena 1979, 124–128; Murtorinne 1995, 124–126.

23 *Kolkuttaja* 1918, 86; Talonen 1988, 178.

24 SL 1918, 149–153; Sarkola 1960, 7–11, 19–37; Elmgren-Heinonen 1983, 366–375. Matti Kuulasta ks. Raittila 1967 nro 221; Elmgren-Heinonen 1983, 15–22.

25 SL 1918, 35–37; Talonen 1988, 179.

26 SL 1918, 38; Talonen 1988, 180.

27 SL 1918, 180; Talonen 1988, 180; Mustakallio 2009, 41; Palola 2010, 246.

28 *Kolkuttaja* 1918, 34–39, 53–58; Talonen 1988, 180–181; Hentilä 2009, 112.

29 *Kolkuttaja* 1918, 84.

30 Kauranne 1999, 6–8; Talonen 1993, 42, 44–45; Särkiö 2000, 18–19, 36–38; Ahtiainen & Tervonen 2014, 370–385. K. A. Laurista Raittila 1967 nro 618.

Kun punaiset estivät Padasjoen esikoislestadiolaisten kokoustoiminnan ja tulittivat aseineen rukoushuoneelta palaavia henkilöitä, vahvisti se esikoislestadiolaisuuden uskollisuutta valkoiselle Suomelle. Liikkeen myöhemmässä perinteessä sisällissodasta on käytetty termejä ”veljessota”, ”kapina” ja ”vapaustaistelu”. Sodan tulkinnassa liittyttiin valkoisen Suomen selitysmalleihin eikä punaisen osapuolen motiiveja juurikaan pohdittu. Sisällissota loi myönteistä pohjaa suojeluskunta- ja lottatoiminnalle herätysliikkeessä.³¹

VALKOISEN SUOMEN PUOLESTA

Pohjois-Suomessa käytiin alkutalvesta 1918 vain vähäisiä taisteluja. Alue olikin valkoisen armeijan hallussa jo helmikuun alussa. Lestadiolaisten mukanaoloa itse sotatapahtumissa on vaikea arvioida, mutta yleisesti ottaen liikkeen kannattajat asettuivat tukemaan valkoista armeijaa. *Siionin Lähetyslehti* totesi huhtikuussa 1918 satojen, ehkä tuhansien vanhoillislestadiolaisten olleen valkoisen armeijan riveissä. Lehden mukaan he olivat ”esivallalle alamaisina” nousseet taisteluun ”inhottavaa anarkistista hirmuvaltaa vastaan”.³²

Valkoisen armeijan lestadiolaiset sotilaat olivat pääosin tavallisia rivimiehiä. Sotilaallisissa johtotehtävissä toimi muun muassa uusheränneisiin lukeutunut eversti K. F. Wilkman (Wilkama), joka johti valkoisen armeijan vasenta siipeä muun muassa Länkipohjan taistelussa. Tampereen taistelun jälkeen hänet ylennettiin kenraalimajuriksi.³³ Valkoisen armeijan sotilaspappeina toimivat muun muassa vanhoillislestadiolainen L. P. Tapaninen ja uusheränneisiin kuulunut toisen rykmentin pappi Kustavi Lounasheimo.³⁴

Sisällissodan viimeisinä viikkoina eräät yhteiskunnallisesti aktiiviset lestadiolaiset ryhtyivät toimiin sodan aiheuttaman hädän lievittämiseksi. Niinpä sekä vanhoillislestadiolaiset että uusheränneiden Suomen lähetysseuran lestadiolainen haaraosasto (SLLH) lähettivät rintamalle erityiset ambulanssit sairaanhoito- ja julistustyöhön. Ajatus vanhoillislestadiolaisten erityisestä ambulanssista syntyi Ranualla, jossa vahvasti oikeistolainen O. H. Jussila toimi kirkkoherrana. Jussilan suvun naisväki oli tässä suhteessa aloitteellista. Niin ikään oululai-

nen lestadiolaisvaikuttaja John Ryselin oli hankkeen valmistelussa varsin aktiivinen. Suomen rauhanyhdistysten keskusyhdistyksen (SRK) lähetystoimikunta (johtokunta) päättikin perustaa niin sanotun käytännöllisen ambulanssin, jonka johtajaksi tuli O. H. Jussila. Ambulanssin henkilökuntaan kuuluivat lisäksi saarna- ja sielunhoitotehtäviin valitut papit L. P. Tapaninen ja J. L. Seppänen sekä saarnaaja Juho Kannianen. Eri tehtäviin valittiin lisäksi kaksitoista muuta henkilöä. Naisia henkilökunnasta oli kahdeksan.³⁵

Käytännöllinen ambulanssi toimi loppukevään 1918 Pälkäneellä. Tampereen ympäristössä käytiin vielä taisteluja, joten ambulanssi toimi sotarintaman läheisyydessä. Sen lääkärinä toimi aluksi norjalainen Johannes Heimbeck, sittemmin paikallinen kunnanlääkäri Lauri Halonen. Henkilökunnan toiminta keskittyi uskonnolliseen julistustyöhön ja sairaanhoitoon. Apu kohdistui myös punaisiin vankeihin. Nuoret papit Jussila ja Tapaninen kirjoittivat useita artikkeleita ja selostuksia ambulanssin työstä sekä sotarintaman läheisyydessä tekemistään havainnoistaan Oulun lehtiin. Jussila raportoi *Kalevaan*, Tapaninen puolestaan *Kaiku*-lehteen. Heidän kuvauksensa punaisista olivat varsin kielteisiä.³⁶ Epäilemättä vanhoillislestadiolaisuudessa luottamusta nauttineiden oikeistolaisten pappien punaisista luoma kuva vahvasti herätysliikkeen valintaa valkoisen Suomen puolesta.

Uusheränneiden järjestön SLLH:n niin sanottu liikkuva ambulanssi toimi puolestaan sisällissodan loppuvaiheissa Karjalan rintamalla, ensin Antreassa, sittemmin Viipurissa. Ambulanssia johti Oulun diakonissalaitoksen johtaja Elin Smarin. Julistus- ja sielunhoitotyöstä vastasivat saarnaaja Aatu Heiskanen ja lähetysaarnaaja Ida Rönkä. Henkilökuntaa oli kolmesta. Ambulanssi toimi lähinnä ensiapuasemana. Se henkilökunta hoiti junavaunusta käsin haavoittuneita sekä antoi tarvitseville ruokaa. Uusheränneiden piirissä tuohon aikaan vaikuttanut ”tähtisaarnaaja” Heiskanen kirjoitti L. P. Tapanisen tavoin *Kaiku*-lehteen kuvauksia ambulanssin toiminnasta ja tekemistään havainnoista Karjalan rintamalla.³⁷

Vaikka Heiskanenkin piti punaisten ”verisessä valtakunnassa” kokemaansa järkyttävänä, hän puo-

lusti voimakkaasti ambulanssin toimintaa myös punaisten haavoittuneiden ja vankien parissa. Jotkut henkilöt Pohjois-Suomessa olivat näet suhtautuneet kriittisesti siihen, että ambulanssin apu kohdistui myös punaisiin haavoittuneisiin ja vankeihin. Heiskanen katsoi, että kristillisen rakkauden tuli kohdistua myös näihin ihmisiin, jotka hänen mukaansa olivat eksytettyjä ja harhautettuja. Hän piti tärkeänä myös uskonnollista julistustyötä vankileireillä, koska esimerkiksi Lappeenrannassa oli hänen mukaan havaittavissa punavankien piirissä uskonnollista herätystä.³⁸

Lestadiolaisten ambulanssitoiminta oli liikkeen diakoniatyötä. On huomattava, että kummankin lestadiolaisryhmän ambulanssit tarjosivat apua myös punaisille. Niin ikään on pantava merkille naisten aktiivisuus tässä toiminnassa.

Lestadiolaisuuden uskonnollinen luonne vaikutti todennäköisesti siihen, ettei ”sankariajattelu” saanut sen piirissä samaa jalansijaa kuin esimerkiksi etelä-pohjalaisessa herännäisyydessä. Herätysliikkeen lehdistössä julkaistiin nekrologit joistakin sankarivainajista.³⁹ Viitasaaren vanhoillislestadiolaisen kirkkoherran Emil Thauvónin poika, jääkäri-luutnantti Arvo Thauvón kaatui 3.3.1918 Mouhulla. Hänen sankarihautajaisensa olivat näyttävät, ja itse Mannerheim lähetti niihin sähkösanoman.⁴⁰

Sankarivainajien kuolemaa isänmaan ja uskonnon puolesta arvioitiin lestadiolaisuudessa ensi sijassa uskonnollisesti. Aatu Heiskanen totesikin *Kolkuttajassa*, että ajatus rintamalla kaatuneen sotilaan automaattisesta pelastumisesta oli eksytystä, muhamettilaisuutta ja keskiajan vääristynyttä ristiretkiajattelua.⁴¹ Myös Juho Pyörre varoitti korottamasta ansioituneita suojeluskuntalaisia ja valkoisia sotilaita liian korkeaan asemaan. Oikeankaan asian puolesta kuoleminen ei tehnyt ketään automaattisesti vanhurskaaksi.⁴²

Lestadiolaiset kokivat valkoisen Suomen asian tärkeäksi, mutta arvioivat sotaan liittyviä kysymyksiä omasta uskonnollisesta lähtökohdastaan käsin. Lestadiolaisten järjestöjen, lehdistön ja vaikuttajien linja sisällissodassa oli selvä. Esivalta ei kantanut turhaan miekkaa. Punaisten nousu esivaltaa vastaan oli kapina. Herätysliikkeen kannattajat antoi yksiselitteisesti tukensa valkoiselle Suomelle. Tästä yleis-

linjasta oli kuitenkin eräitä poikkeuksia. Joitakin esikoislestadiolaisia Etelä-Suomessa joutui pakolla punakaartin riveihin. Joku yksittäinen uskovainen meni sinne vapaaehtoisesti.⁴³ Pohjois-Suomessa esiintyi taas Kainuun vanhoillislestadiolaisuudessa ilmiö, jota liikkeen perinteessä on kutsuttu ”puna-
taudiksi”. Erityisesti tämä vasemmistoilmiö vaikutti Säräisniemen (myöh. Vaala) vanhoillislestadiolaisuudessa, ja monet lestadiolaiset tunsivat sympatiaa punaisia kohtaan. Paikkakunnan sosialidemokraatit eivät kuitenkaan lähteneet mukaan punaisten Helsingissä aloittamaan kapinaan.⁴⁴

LESTADIOLAISET KANSANEDUSTAJAT PUNAISESSA HELSINGISSÄ

Lokakuussa 1917 pidetyissä eduskuntavaaleissa valittiin Pohjois-Suomesta eduskuntaan kolme vanhoillislestadiolaista kansanedustajaa. Vanhasuomalaiset Juuso Runtti ja Leonard Typpö sekä maalailiiton K. A. Lohi jäivät sisällissodan alettua ”louk-

-
- 31 Kauranne 1999, 6, 14–34; Talonen 1993, 45–46; Särkiö 2000, 36–37.
- 32 SL 1918, 96; Jägerskiöld 1984, 77, 84; Talonen 1988, 182–183; Palola 2010, 246. Sotatapahtumista Pohjois-Suomessa ks. Mattila & Kemppi 2007, 75–84.
- 33 Jägerskiöld 1984, 87; Talonen 1988, 183; Mattila & Kemppi 2007, 116–125.
- 34 Talonen 1988, 183; Juva 1989, 53–54; Huhta 2010, 184, 188.
- 35 Talonen 1988, 184–185; Juva 1989, 48–49; Tapaninen 2007, 99–102; Palola 2010, 247–248.
- 36 Talonen 1988, 185–187; Juva 1989, 49–53; Palola 2010, 248–249.
- 37 Talonen 1988, 187–188. Elin Smarinista ks. Mustakallio 2001, 309–310, 412–413.
- 38 Talonen 1988, 188.
- 39 SL 1918, 91–92 (Aleksanteri Tulisalo); *Kolkuttaja* 1918, 219–222 (F. I. Kohtaneva); Talonen 1988, 183; Poteri 2009, 47, 56. Heränneiden sankariajattelusta ks. Huhta 2001, 217–221; 2010, 48–56. Valkoisten sankarivainajien hautajaisista ks. Poteri 2009.
- 40 Poteri 2009, 160–161, 239–240; Huhta 2010, 14, 42–43. Emil Thauvónista ks. Raittila 1967 nro 639.
- 41 *Kolkuttaja* 1918, 161–164; Talonen 1988, 183–184.
- 42 *Kolkuttaja* 1918, 158–160; Talonen 1988, 183–184.
- 43 Kauranne 1999, 13; Talonen 1993, 42.
- 44 SL 1924, 30–31; Hyyryläinen 1979, 78–80; Talonen 1988, 192–193.

kuun” punaisten hallitsemaan Helsinkiin lukuisten muiden porvarillisten kansanedustajien tavoin. He viettivät talven 1918 ”punakapinan” tapahtumien polttopisteessä. Kaikki mainitut kansanedustajat olivat myös maallikkosaarnaajia. Erityisesti Typpö ja Runtti olivat herätysliikkeen keskeisiä ja johtavia uskonnollisia vaikuttajia.⁴⁵

Leonard Typpö koki elämän punaisessa Helsingissä ahdistavana. Hän vertasi kesällä 1918 tätä aikaa elämään jalopeurain luolassa.⁴⁶ Juuso Runtti oli parhaillaan eduskuntatalossa punakaartin aloitettua sen piirityksen. Hän onnistui vaatetustaan ja olemustaan muuttamalla pakenemaan takaovesta punaisten muodostaman ketjun läpi. Runtti vietti vanhasuomalaisten kansanedustaja Pekka Ahmavaaran kanssa suurimman osan kapinatalvea sairaalassa, vaikka ei ollutkaan sairas. Lähes joka päivä hän lähti kuitenkin kaupungille kävelemään.⁴⁷

Heti sisällissodan alettua K. A. Lohi vaihtoi asuntoa. Se olikin viisasta, sillä varsin pian punakaartilaispatrulli kävi tiedustelemassa häntä ja hänen asuintoveriaan maalaisliiton kansanedustaja Kalle Nurmela heidän edellisestä asunnostaan. Piileskelystä huolimatta Lohi liikkui melko vapaasti kaupungilla. Maalaisliittolaiset kansanedustajat kokoontuivat jopa omiin ”maalalaisiin” ryhmäkokouksiin. Punaisten murhattua nuorsuomalaisten kansanedustaja Antti Mikkolan 1.2.1918 Lohi yritti päästä pois Helsingistä ja saada matkustusluvan Pohjanmaalle. Hän kävi Nurmelan kanssa jopa kansanvaltuuskunnan puheenjohtajan Kullervo Mannerin luona tätä varten. Ajatus punaisen hallinnon antamasta matkustusluvasta porvarilliselle kansanedustajalle oli täysin epärealistista, mutta Mannerin tapaaminen tarjosi Lohelle mahdollisuuden ajatustenvaihtoon ajankohtaisesta yhteiskunnallisesta tilanteesta.⁴⁸

Manner tiedusteli Lohen ajatuksia ajankohtaisesta tilanteesta, mutta Lohi oli aluksi varsin pidättyväinen sanomaan mielipidettään. Lopulta hän lausui pettymyksensä siitä, että sosialidemokraatit olivat lähteneet ”terrorivallan” tielle. Kun Manner esitti sitten Lohelle talonpoikien ja työläisten yhteishallituksen muodostamista sen jälkeen kun ”suurkapitalismi” olisi kukistettu, Lohi torjui tiukasti tämän mahdollisuuden.

Kaikki sillat meidän ja teidän väliltämme poltettiin silloin, kun te yhdessä ryssien kanssa, ryssien, joita suomalainen talonpoika on sukupolvia vihannut kuin ruttoa, ryhdyitte aseveljeyteen.⁴⁹

Suoran ja avoimen keskustelun päätteeksi Manner saatteli Nurmelan ja Lohen pois senaatintalon pääportaille asti. Punaisen Suomen pääministeri, papilanpoika Manner tarttui molemmin käsin Lohen käteen ja hyvästeli hänet kyynelsilmin. Hän lausui profeettallisesti:

Hyvästi nyt. Voi olla, että emme enää koskaan tapaa toisiamme. Mutta koettakaamme kumpikin ymmärtää.⁵⁰

Lohi kävi myös punakaartin ylipäällikön ja kansanvaltuuskunnan jäsenen Eero Haapalaisen puheilla edistääkseen kansanedustajien pois pääsemistä Helsingistä. Yritys oli turha. Maalaisliiton johtaja Santeri Alkio paheksui tätä Lohen aktiivisuutta, sillä hänen mielestään tällaisia neuvotteluja ”maankavaltajien” kanssa ei tulisi jatkaa edes ”leikillään”.⁵¹

Vähän ennen pääsiäistä 1918 Lohi tapasi päiväkävelyllään Pitkälläsilällä *Työmies*-lehden päätoimittajan Edvard Valpas-Hännisen, jonka seurassa hän lähti lehden toimitukseen. He keskustelivat mahdollisuudesta löytää sotaan rauhanomainen ratkaisu, jota mahdollisuutta maltilliset sosialidemokraatit tässä vaiheessa tavoittelivat. Valpas-Hänninen laati asiasta myös konkreettisen ehdotuksen, jonka Lohi aivan maaliskuun lopussa kävi noutamassa *Työmiehen* toimituksesta. Hanke ei vallitsevissa oloissa johtanut mihinkään, mutta on kiinnostavaa huomata, että Valpas-Hänninen oli itse ihmetellyt Lohelle O. W. Kuusisen ja Edvard Gyllingin taipumista bolševismiin. Sosialidemokraattien olisi ajoissa pitänyt jakautua kahteen osaan. Silloin olisi ehkä kevään 1918 surkea tilanne voitu välttää.⁵²

Lohen nauttimaa – ainakin jonkinasteista – luottamusta sosialidemokraattien piirissä kuvaa sekin, että maltillisiin sosialistijohtajiin kuulunut Eetu Salin otti häneen yhteyttä huhtikuun alussa 1918. Salinin tavoitteena oli sodan rauhanomainen loppuratkaisu, mutta tämäkään keskustelu ei johtanut mihinkään.⁵³ Kuten tunnettua Salin tuli mukaan

punaisten hallintoon velvollisuudentunnosta, sillä hän oli vastustanut viimeiseen asti kapinan aloittamista. Hän toimi sisällissodan aikana punaisen hallinnon julkaiseman *Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja* -lehden päätoimittajana.⁵⁴

Lohen kontaktit punaisiin sisällissodan eri vaiheissa kuvasivat toisaalta hänen persoonaansa, toisaalta sitä ahdistusta, jota sota tuotti hänelle. Lohi oli aatteellinen maalaisliittolainen, toisaalta arvokonservatiivi, toisaalta sosiaaliradikaali, joka halusi uudistaa yhteiskunnan rakenteita entistä oikeudenmukaisemmiksi. Esivaltauskollisena lestadiolaisena ja maalaisliittolaisena demokraattina hän ei kuitenkaan voinut hyväksyä sosialidemokraattien toimeenpanemaa vallankaappausta.⁵⁵ Sisällissodan loputtua Lohen arviot punaisten toimista olivatkin varsin suoraviivaiset. Kysymyksessä oli ”kauhea murhenäytelmä”, ”punaryssien kapina”, ”vallankaappaus” ja ”verileikki”.⁵⁶

Lohen arviot eivät olennaisesti poikenneet maalaisliiton johtajan Santeri Alkion käsityksistä. Vaikka Alkio pelkäsikin yhteiskunnallisten vastakohtien kärjistymistä ja edusti edelleenkin maltillista keskustapolitiikkaa, oli hänen pettymyksensä sosialidemokratiaan raju. Punaisten loukussa Helsingissä sisällissodan ajan piileskelleestä entisestä sosialismista kiinnostuneesta yhteiskuntaradikaalista tuli voimakas antikommunisti. Alkion asenne sosialismiin jyrkkeni nyt yhä kielteisemmäksi, sillä vuoden 1918 ”rosvokapina” ja punaisten vallankaappaus oli hänelle ylitsepääsemätön asia hyväksyttäväksi.⁵⁷

Lestadiolaiskansanedustajien kokemukset punaisesta Helsingistä talvella 1918 vaikuttivat heidän poliittisiin mielipiteisiinsä. Heidän antamallaan sisällissodan kuvalla oli epäilemättä vaikutusta ylipäänsä lestadiolaisten asenteisiin.

SISÄLLISSODAN SEURAUKSIA HERÄTYSLIIKKEESSÄ

Toukokuussa 1918 päättyneet sisällissota ravisteli koko suomalaista yhteiskuntaa, myös lestadiolaista herätysliikettä. Toisaalta se vahvisti lestadiolaisten uskollisuutta porvarilliselle Suomelle, toisaalta nosti keskusteluun kristityn sosiaalisen vastuun. Kysymys maanpuolustuksesta nousi lestadiolaisuudessa heti sodan jälkeen esille. Ennen sisällissotaa osa van-

hoillislestadiolaisia oli vieroksunut suojeluskuntia joko voimakkaasti uskonnollisista syistä tai poliittiseen vasemmistoon kohdistuneista sympatioista johtuen. Vaikka sisällissota olikin lisännyt maanpuolustuksen arvostusta herätysliikkeessä, Kainuun ”punataudin” tuottama epäily asian oikeutuksesta eli ainakin jossain määrin edelleen. Niinpä herätysliikkeessä esiintyi käsitystä, jonka mukaan vapaaehtoisina sotaan menneet eivät olisi todellisia kristittyjä. Kainuussa suojeluskuntalaisia saatettiin pitää ”lahtareina” ja ”hukuttavaan miekkaan rupeajina”.⁵⁸

Kainuun vanhoillislestadiolaisuudessa sisällissodan jälkeen esiintynyt valkoisen Suomen kritiikki sai jopa eskatologisia sävyjä. Valkoisen armeijan käsivarsinauha ja lakissa pidettävä kokardi näh-

---

45 Raittila 1967 nrot 434, 522; Lindman 1968, 231–232; SK 1907–1982 (1982), 360, 537, 678; Talonen 1988, 171–172, 189. Heränneiden johtajan, rovasti-kansanedustaja Wilhelmi Malmivaaran kuvaus punaisesta Helsingistä 1918 ks. HKL 2 / 1918, 17–20.

46 SL 1918, 134–135; Talonen 1988, 189.

47 Runtti & Karjalainen 1953, 77; Talonen 1988, 189.

48 K.A. Lohi 1986a, 271–272; Alkio 2012, 402; Alanen 1976, 481; Talonen 1988, 189; Häikiö 2017, 266; Lackman 2017, 66, 136.

49 K. A. Lohi 1986a, 272–274; Talonen 1988, 189–190.

50 K.A. Lohi 1986a, 275; Lackman 2017, 66.

51 Alkio 2012, 402, 486; Alanen 1976, 482.

52 HS 125 / 10.5.2018 (Kimmo Oksanen, ”Punaiset esittivät jo maaliskuussa aselepoa”); Hämäläinen & Vuolijoki 1944, 132–133; K. A. Lohi 1986b, 276–279; Lindman 1968, 232–233; Hokkanen 1986, 278; Talonen 1988, 190. Santeri Alkio kuvasi päiväkirjassaan varsin seikkaperäisesti Lohen ja Valpas-Hännisen tapaamisen 26.3.1918. Alkio 2012, 486–487.

53 Kalemaa 1975, 214; Lindman 1968, 233.

54 Kalemaa 1975, 212–213; Lehtinen 2017, 73–74, 77–78, 134, 150, 152.

55 Talonen 1979.

56 Talonen 1988, 190.

57 Lindman 1968, 234; Alanen 1976, 477–498; Talonen 1985, 19–22, 39–48, 50–51; Kekkonen 2016, 153, 387. Kyösti Kallion sovintopolitiikasta keväällä 1918 ks. Hokkanen 1986, 282–285.

58 SL 1924, 30; Hyyryläinen 1979, 80–81; Talonen 1988, 174–176, 191–194.

tiin Ilmestyskirjan 13. luvussa mainittuina ”pedon merkkeinä”.⁵⁹ Tällainen eskatologinen pohdiskelu poikkesi edellä mainitun Heikki Jussilan tulkinnasta poliittisen kohteensa osalta.

Kainuun ”punatauti” oli paikallinen, alueellinen lestadiolaisuuden esiintymä. Sen taustalla oli monien ihmisten taloudellisen-sosiaalinen hätä, ei välttämättä innostus sosialidemokraattien aatteellisista tai varsinkaan uskontopoliittisista tavoitteista. Herätysliikkeessä Kainuun lestadiolaisuuden vasemmistoi- miöön suhtauduttiin kielteisesti. Kainuun johtaviin saarnamiehiin kuulunut Eino Rimpiläinen kirjoitti 1924 voimakkaasti tätä ”punatautia” vastaan *Siionin Lähetyslehdessä*.⁶⁰

SRK otti lokakuussa 1918 virallisesti kantaa maanpuolustukseen Oulussa pidetyssä ylimääräisessä kokouksessaan. Keskustelussa viitattiin liikkeen perinteiseen esivaltateologiaan ja varoitettiin tuomitsemasta niitä uskovaista, jotka olivat osallistuneet vapaaehtoisina päättyneeseen sotaan. Vanginvartija Pietari Tapaninen Hämeenlinnasta viittasi Lutherin myönteiseen kantaan vapaaehtoisesta maan aseellisesta puolustamisesta. Vanha saarnaaja Heikki Hooli yhtyi Tapanisen kantaan ja katsoi kritiikin taustallaan olevan sosialidemokratiaan taipuvat lestadiolaiset. Pöytäkirjan mukaan kokous hyväksyi yksimielisesti seuraavan kannan- ilmaisuuden:

Kristityn velvollisuus on puolustaa maallista isänmaata ja laillista hallitusta vieläpä ase kädessä, jos on tarvis; jonka vuoksi ei tule kysymykseenkään niin menetel- leiden veljien tuomitseminen.⁶¹

Oulun kokous vuonna 1918 antoi virallisen tuen aseelliselle maanpuolustukselle ja tietoisesti valkoiselle Suomelle. Samalla se veti rajaa Kainuun vanhoillislestadiolaisuudessa ilmenneisiin vasemmistolaisiin asenteisiin. Perifeerisyydestään huolimatta Kainuun ”punatauti” haastoi vanhoillislestadiolaisuuden valtaenemmistön yhteiskunnallisia valintoja. Kesällä 1919 pidetyssä Kemin vuosikokouksessa SRK linjasi varsin voimakkaasti tukensa suojeluskuntatoiminnalle. Linja nousi liikkeen esivaltakäsityksestä, jonka taustalla nähtiin raamatulliset perusteet (Room. 13:1–7; 2. Tess. 2).⁶²

Lestadiolaisten uusheräneiden piirissä lii- tyttiin samoihin asenteisiin. Kun K. F. Wilkman (vuodesta 1919 Wilkama) oli Mannerheimin jälkeen nimitetty Suomen sotaväen päälliköksi toukokuussa 1918, nosti *Kolkuttaja*-lehti tämän tapahtuman esille erillisessä artikkelissa. Lehti viittasi uuden ylipäällikön uskonnolliseen taustaan ja erityisesti tämän isän Karl Wilkmanin aktiiviseen toimintaan lestadiolaisuudessa.⁶³ Vuonna 1928 kenraaliksi ylennetty Wilkama oli itsekin aktiivinen uskonnollisessa toiminnassa, sillä hän toimi muun muassa pyhäkoulunopettajana.⁶⁴ Usheräneiden piirissä suhtauduttiin yleisesti myönteisesti suojeluskuntatoimintaan sisällissodan jälkeisinä vuosina. Liikkeessä esiintyi kuitenkin uskonnollisesti motivoitua vieroksuntaa suojeluskuntien sunnuntaiharjoituksia ja huvitilaisuuksia kohtaan.⁶⁵ Niin ikään esikoislestadiolaisuudessa suojeluskuntien merkitys nousi yhä tärkeämmäksi sisällissodan jälkeen.⁶⁶

Vaikka sisällissodan taustalla vaikuttaneet yhteiskunnan rakenteelliset ongelmat ja epäkohdat eivät olleet lestadiolaisten ensisijaisia sisällissodan selitysmalleja, sodan jälkeen sosiaalinen kysymys tulvahti kuitenkin vanhoillislestadiolaisuudessa esille. Jotkut liikkeen kannattajat olivat harjoittaneet elintarvikkeilla keinottelua. Oulun kokous lokakuussa 1918 tuomitsi jyrkästi tällaisen ”gulas- haamisen”. Elintarvikekeinottelijat olivat häpeäksi koko herätysliikkeelle. Toisaalta kokous hyväksyi sen, että todellisessa hätätilassa kristitty voi ostaa elintarvikkeita yli rajahinnan.⁶⁷ Oulun kokouksen linjaa vahvistivat johtavien maallikkosaarnaajien tiukkasanaiset kirjoitukset *Siionin Lähetyslehdessä*. Vanhasuomalais-kokoomuslaista poliittista näkemystä edustaneet saarnamiehet Heikki Jussila, Pauli Rantala ja Matti Suo arvostelivat yhteiskunnan parempiosaisen saalistusta ja ahneutta.⁶⁸

Hyvin köyhistä oloista Jurvasta lähtenyt ja Helsingissä aikanaan kauppiaksi noussut Suo oli lähtökohtaisesti omaksunut sosiaalista oikeuden- mukaisuutta puolustavan ajattelutavan. Niinpä voimakassanaaisessa artikkelissaan ”Sananen hyväntekeväisyydestä”, jonka *Siionin Lähetyslehti* julkaisi marraskuussa 1918, Suo teroitti lähimmäisen rak- kautta. Köyhä väestönosa nääntyi nälkään. Uuden

testamentin sanoma (viimeinen tuomio, rikkaan miehen vilja-aitat, ahneuden vaara) velvoitti kristittyjä sosiaaliseen vastuuseen. Köyhän täytyi näet

kärsiä kurjuutta sillä välin, kun rikas ahne makaa rahanpinckansa ja muiden tavaroiden päällä ja pitää seuroja sielullensa sanoen: ”Sielu sinulle on pantuna hyvää moneksi vuodeksi, lepää, syö, juo ja riemuitse.”⁶⁹

Suo vastasi sisällissodan jälkeiseen sosiaaliseen hätään vetoamalla kristityn diakoniseen velvollisuuteen ja hyväntekeväisyyteen. Hänen vahvaan viestiinsä sisältyvä raamattuargumentaatio nosti sosiaalisen kysymyksen kristitylle uskonnolliseksi asiaksi. Suon sosiaalisen päätöksen takana saattoi olla sekin, että hänen lestadiolaisiin lukeutumaton poikansa, helsinkiläinen työmies H. F. Suo taisteli punaisten puolella sisällissodassa. Tämä joutui sodan jälkeen Suomenlinnan vankileirille, jossa hän nälkiintyi. Päästyään vapaaksi H. F. Suo kuoli heti elokuun alussa 1918 vankileirin kärsimysten seurauksena.⁷⁰

Vanhoillislestadiolaiset torjuivat uskonnolliselta pohjalta sisällissodan jälkeisen elintarvikekeinotellun. Toisaalta elintarvikkeiden osto ohi rajahintojen vallinneessa sääätelytaloudessa koettiin ehdonvallan asiaksi. Kysymys kosketti arkea ja ihmisten ruokapöytää, ja asiassa ei haluttu todennäköisesti antaa tiukkoja linjauksia. Ahneuteen perustuva keinottelu tuomittiin jyrkästi. Sisällissodan jälkeinen yhteiskunnallinen hätä kosketti lestadiolaisuutta. Vastaus tähän löytyi ensi sijassa uskonnolliselta pohjalta ja kristityn diakonisesta vastuusta.

PUNAVANKIEN KOHTALO

Sisällissodan päätyttyä Suomessa oli yli 80 000 punaista vankia, joista erilaisiin rangaistuksiin tuomittiin lähes 68 000. Vankileireillä kuoli sairauksiin ja nälkään kurjissa olosuhteissa 12 000 punaista suomalaista ja 1800 muiden maiden kansalaista. Tähän vaikutti myös elintarvikkeiden saatavuuden yleinen heikkeneminen ja viranomaisten hidasliikkeisyys leirien olojen parantamisessa.⁷¹ Punavankikysymys kosketti myös evankelis-luterilaista kirkkoa. Kirkossa eli toisaalta ajatus siitä, että punaiset saivat sen, minkä olivat ansainneetkin ryhtyessään kapinaan.

Toisaalta – erityisesti nuorkirkkollisissa piireissä – oli pyrkimystä kansalaissovun uudelleen löytymiseksi ja entistä oikeudenmukaisemman yhteiskunnan rakentamiseksi. Monet kirkonmiehet olivat kuitenkin melko hiljaa siitä hädästä ja ahdistuksesta, jota vankileirit aiheuttivat monille punaisille ja heidän perheilleen.⁷²

Sekä vanhoillislestadiolaisten että SLLH:n rintamalla sisällissodan loppuvaiheessa toimineet ambulanssit antoivat apua myös punaisille, kuten jo edellä totesin. Sodan jälkeen SRK:n johtokunta päätti laajentaa sisälähetystyötään Etelä-Suomen valtiorikosvankiloihin. Niinpä jo syksyllä 1918 liikkeen johtaviin puhujiin kuuluneet Matti Suo ja Pauli Rantala harjoittivat julistustyötä useissa Etelä-Suomen valtiorikosvankiloissa.⁷³ Vaikka punaisten poliittis-yhteiskunnallista valintaa sisällissodassa pidettiinkin vääränä, heidän ihmisarvoaan Jumalan luomina ja Kristuksen lunastamina iäisysojentoina ei mitenkään kiistetty.

59 Hyyryläinen 1979, 81; Talonen 1988, 192.

60 SL 1924, 30–31; Hyyryläinen 1979, 80–81; Talonen 1988, 192; Palola 2010, 381.

61 SL 1918, 173–174; Talonen 1988, 194; Palola 2010, 250–251.

62 Talonen 1988, 227–228, 375; Palola 2010, 251–252.

63 *Kolkuttaja* 1918, 187–188; Raittila 1967 nro 548; Talonen 1988, 193–194; Vuollo 1999, 104; Mattila & Kemppi 2007, 177; Häikiö 2017, 340–341.

64 Vuollo 1999, 111, 154, 157, 274.

65 Talonen 1988, 228–229.

66 Talonen 1993, 46–47.

67 SL 1918, 171–173; Talonen 1988, 197–198; Palola 2010, 251.

68 SL 1918, 155–157 (Heikki Jussila), 161–164 (Matti Suo); 1919, 10–12 (Pauli Rantala); Talonen 1988, 198.

69 SL 1918, 161–164; Suo 1971, 126–129; Talonen 1988, 198.

70 E. O. Södergårdin haastattelu 10.3.1984; Kaj Jarl Tillanderin puhelinhaastattelu 9.2.2018; Talonen 1988, 196.

71 Jägerskiöld 1984, 101; Hentilä 2009, 116, 127; Kekkonen 2016, 157–166; Häikiö 2017, 343–345; Lehtinen 2017, 171–172, 175–176.

72 Juva 1977, 47–51; Kena 1979, 91–101; Murtorinne 1995, 119–121; Toiviainen 2005, 236–240.

73 Talonen 1988, 195–196; Palola 2010, 249.

Lestadiolaiset kansanedustajat kohtasivat punavankikysymyksen eduskuntatyössään heti sisällissodan jälkeen. Heinäkuussa 1918 eduskunta käsiteli valtiorikosrangaistuksen täytäntöönpanoa. Kansanedustaja-saarnaaja Typpö oli valmis hyväksymään punavankien lähettämisen Saksaan, koska nälänhädän uhatessa maata ei muutakaan vaihtoehtoa olisi näkyvässä. Itse suunnitelma oli hänelle kuitenkin vastenmielinen. Typpö edusti ajattelua, jolla oli nimenomaan poliittisessa oikeistossa kannatus. ⁷⁴ Tässä yhteydessä on kuitenkin huomattava, että jopa K. A. Lohi kannatti punavankien ulkomaille lähettämistä eduskunnan suuressa valiokunnassa kesäkuun lopussa 1918. Kapinan säikäyttämä lailisuusmies ja demokraatti Santeri Alkio oli tiukasti samalla kannalla. ⁷⁵

Vuoden 1919 eduskuntavaaleissa Pohjois-Suomen vanhoillislestadiolaisuudessa tapahtui poliittinen murros, jonka seurauksena valtaosa liikkeen kannattajista ryhtyi maalaisliiton kannattajiksi. Vanhasuomalaisen puolueen seuraajaksi joulukuussa 1918 perustettu kokoomuspuolue sai toki edelleen kannatusta herätysliikkeen piirissä. Se ei kuitenkaan pystynyt säilyttämään sitä asemaa, joka vanhasuomalaisilla oli autonomian aikana Pohjois-Suomen lestadiolaisuudessa. Nuorsuomalaisen tasavaltalaisten perustama Kansallinen edistyspuolue sai myös jonkin verran lestadiolaisilta tukea. ⁷⁶

Vuoden 1919 eduskuntavaaleissa Oulun pohjoisesta vaalipiiristä valittiin kolme vanhoillislestadiolaistaustaista kansanedustajaa, nimittäin edellä mainittu K. A. Lohi Ranualta sekä maanviljelijät Antti Junes Alatorniolta ja Janne Koivuranta Rovaniemeltä. Tämä Lapin trio muodosti vahvan edustuksen maalaisliiton eduskuntaryhmään. Ainoana kokoomuslaisena vanhoillislestadiolaisena kansanedustajaksi valittiin Leonard Typpö Oulun eteläisestä vaalipiiristä. ⁷⁷

Vuoden 1919 eduskuntavaalien jälkeen eduskunnassa nousi esille niin sanottu armahduslaki, jonka perusteella joukko entisiä punaisia armahdettiin. Eduskuntaan palanneet sosialidemokraatit pitivät armahdusasiaa esille myös tämän jälkeenkin. Niinpä eduskunta palasi armahdusasiaan syksyllä 1919. Edellistä laajempi amnestia astui voimaan tammikuussa 1920. ⁷⁸ Maalaisliiton lestadiolaiskan-

sanedustajat kannattivat tätä armahdusta. Vaikka K. A. Lohen mielestä kansanvaltaa vastaan suunnatulta punaisten vallankaappaukselta oli puuttunut eettinen pohja, hän kannatti amnestiaa maan tulevaisuuden ja kansallisen eheyden vuoksi. Eduskuntakeskustelussa 10.12.1919 Lohi totesi:

Meidän täytyy rakentaa tulevaisuutemme Suomen kansaan kokonaisuudessaan, meidän täytyy pyrkiä parantamaan kansalaissodan iskemiä haavoja, meidän täytyy pyrkiä vapautumaan kansalaissodan luomien kostohengen intohimojen lumouksesta, meidän täytyy voittaa oma itsemme ja rehellisesti pyrkiä myöskin voitetun puolelle sovinnon kättä tarjoamaan, vieläpä niillekin, jotka joukkosielun hypnoosin vaikutuksesta ovat joutuneet niin suuresti rikkomaan isänmaataan vastaan. Meidän täytyy osottaa, että oikeus ja ihmisyyden sen jaloimmassa merkityksessä johtaa myöskin meidän tekojamme. ⁷⁹

Maalaisliiton oikeistosiipeen lukeutunut Junes yhtyi Lohen näkemyksiin, sillä hänen mielestään voitaneen osapuolen tuli pyrkiä sodan aiheuttamien haavojen korjaamiseen. Monet sosialidemokraatit pitivät kaikesta huolimatta ihanteenaan parlamentarismia ja yhteiskunnan rauhallista kehittämistä. ⁸⁰ Myös Janne Koivuranta kannatti amnestiaa kansan eheyttämiseksi. Hän muistutti edustajatovereitaan siitä, että anteeksiantaminen oli ”suurinta maailmassa, sillä se pohjaa jumalalliseen totuuteen.” ⁸¹

Kansanedustajat Lohi, Junes ja Koivuranta seurasivat eduskuntapuheissaan maalaisliiton yleistä sovittelevaa linjaa koskien punaisten asemaa. He liittyivät tässä Kyösti Kallion välittömästi sisällissodan jälkeen ilmaisemaan kansan eheyttämisen ajatukseen. Tätä maltillista linjaa eivät suinkaan kaikki maalaisliittolaiset tukeneet. Lestadiolaiskansanedustajien linja ei vakuuttanut edes kaikkia heidän uskonystäviään. Esimerkiksi ranualainen vanhoillislestadiolainen maanviljelijä Evert Haarahiltunen kirjoitti *Liitto*-lehdessä ennen vuoden 1922 eduskuntavaaleja, ettei hän voinut olla maalaisliittolainen tämän puolueen ajaessa punavankien armahdusta. ⁸²

Lestadiolaisjärjestöt eivät ottaneet virallista kantaa punavankien asemaan yhteiskunnallisessa mielessä. Vangeille haluttiin tarjota uskonnollista

sanomaa. Tähän kaikkeen saattoi vaikuttaa sekin, etteivät pohjoissuomalaiset joutuneet arjessa asian kanssa tekemisiin. Punavankien asema oli kipeä kysymys juuri Etelä-Suomessa. Punavankikysymyksen eduskuntakäsittelyt osoittavat, että lestadiolaisvaikuttajien piirissä esiintyi asiasta jossain määrin erilaisia käsityksiä. Tässä suhteessa lestadiolaiset eivät juuri poikenneet kirkossa esiintyneistä yleisistä asenteista.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Vuoden 1918 sisällissota jakoi Suomen kahtia maantieteellisesti, sotilaallisesti, poliittis-yhteiskunnallisesti, aatteellisesti ja myös uskonnollisesti. Niin ikään lähes koko kansan sisäänsä sulkenut maan evankelis-luterilainen kirkko jakautui jäsenistönsä näkökulmasta. Kirkon johto ja uskonnolliset herätysliikkeet asettuivat yleisesti ottaen lailliseksi esivallaksi koetun valkoisen Suomen puolelle. Erityisesti Etelä-Pohjanmaan heränneiden panos vuoden 1918 sodassa antoi aihetta herätysliikkeen myöhemmälle arvostukselle.

Lestadiolainen herätysliike oli merkittävä kansanliike valkoisen Suomen alueeksi jääneessä Pohjois-Suomessa ja Pohjanmaalla, joita alueita itse sotatapahtumat koskettivat vain vähän. Nimenomaan vanhoillislestadiolaisuuden ja uusheränneiden kannatuksen painopiste oli näillä alueilla. Esikoislestadiolaisten valtaosa asui taas punaisessa Etelä-Suomessa. Lestadiolaiset kokivat sodan osittain eri tavalla. Esikoislestadiolaiset kohtasivat jossain määrin punaisen terrorin. Tämä vahvisti liikkeen oikeistolaista poliittista suuntautumista ja lisäsi kiinnostusta muun muassa suojeluskunta-toimintaan. Useat lestadiolaisvaikuttajat arvioivat sisällissotaa vahvasti uskonnollisesta näkökulmasta, eräät jopa eskatologisesti. Sota oli seurausta kansan luopumuksesta. Kansaa kutsuttiin parannukseen.

Punaisten toiminta koettiin herätysliikkeen piirissä yleisesti kapinana laillista esivaltaa ja yhteiskuntajärjestystä vastaan. Siksi kristittyjen velvollisuudeksi nähtiin asettua jopa ase kädessä puolustamaan laillista valtiovaltaa, siis valkoista Suomea. Lestadiolaisia miehiä taisteli myös rintamalla, mutta he eivät saaneet samanlaista julkista huomiota kuin esimerkiksi Lapuan miehet ja Karhumäen kan-

sanopiston körttikaarti. Vapaussodan nostalgia ja sankariajattelu eivät menneet lestadiolaisuudessa samalla tavalla läpi kuin herännäisyydessä vaan liike arvioi sotaa ja sen tapahtumia omasta uskonnollisesta perustastaan käsin.

Oma lukunsa on vanhoillislestadiolaisten ja uudenheräyksen perustamat ambulanssit, jotka sisällissodan loppuvaiheessa lähetettiin rintamalle. Sairaanhoidon ja muun avun ohella ambulanssi-toiminta keskittyi julistukseen ja sielunhoitoon. Ambulanssien lähettäminen rintamalle kertoi herätysliikkeen pyrkimyksestä auttaa valkoisen Suomen sotaponnistuksia.

Kaikki lestadiolaiset eivät kuitenkaan olleet aukottomasti valkoisen Suomen puolella. Kainuun vanhoillislestadiolaisuudessa oli jo ennen sisällissotaa esiintynyt kiinnostusta poliittiseen vasemmistoon. Vasemmistohenkiset lestadiolaiset tunsivat sympatiaa punaisia kohtaan, vaikka he eivät läheneetkään mukaan punaisten armeijaan. Sisällissodan jälkeen tämä ”punataudiksi” kutsuttu ilmiö näkyi muun muassa siinä, että jopa jotkut saarnaajat puhuivat avoimesti valkoisen armeijan toimintaa ja suojeluskuntalaisia vastaan. Herätysliikkeen kes-

-
- 74 Toiset vp 1917, ptk 2, 1512; Kena 1979, 96–97; Talonen 1988, 196.
- 75 Lindman 1968, 285; Kekkonen 2016, 118, 398.
- 76 Talonen 1988, 214–225, 248–260, 286–321; Hentilä 2009, 127.
- 77 SK 1907–1982 (1982), 200, 265, 360, 678; Talonen 1988, 223; 1989, 182. Lohi toimi ministerinä neljässä eri hallituksessa vuosien 1925–1932 välisenä aikana sekä maalaisliiton eduskuntaryhmän puheenjohtajana 1929–1932. Talonen 1979. Antti Junes oli Kyösti Kallion kolmannen hallituksen toinen maatalousministeri 1929–1930. Talonen 1979; 1988, 321–323; 1989, 183; Palola 2010, 142, 253.
- 78 Hentilä 2009, 135–136.
- 79 Vp 1919, ptk 2, 1657; Talonen 1988, 196.
- 80 Vp 1919, ptk 2, 1669–1770; Talonen 1988, 196; 1989, 189–190.
- 81 Vp 1919, ptk 2, 1768–1771. Juuri Lohi, Junes ja Koivuranta antoivat 1920-luvun alussa vahvan tuen Sigfrid Sireniuksen johtamalle settlementtityölle Pohjois-Suomessa. Ajo 2017, 224–230.
- 82 Talonen 1988, 197

kusjohto ei tätä vasemmistosuuntausta hyväksynyt. Alueellisena ilmiönä ”punatauti” ilmensi juuri Kainuun alueen taloudellis-sosiaalista hätää, johon toivottiin apua juuri sosialidemokraateilta. Heränäisyyden piirissä ei tällaista poliittista pluralismia ilmennyt vuonna 1918. Sen sijaan Etelä-Suomen evankelisuudessa esiintyi ainakin jossain määrin avoimuutta poliittisen vasemmiston tavoitteille.

Lestadiolaisuuden sisällissotatulkinnessa eivät ulkopoliittiset tekijät saaneet vahvaa sijaa. Kainuun ”punataudista” huolimatta myös sosiaalinen kysymys jäi sodan selitysmallina esivaltateologisen ja uskonnollisperäisen tulkinnan varjoon. Tosin eräät lestadiolaisvaikuttajat muistuttivat sisällissodan sosiaalisista taustatekijöistä. Yhteiskunnassa vallinnut taloudellis-sosiaalinen jännitys nousi enemmän esille, kun vanhoillislestadiolaisuudessa pohdittiin sodan jälkeen ilmennyttä elintarvikekeinottelua ja rikkaiden ihmisten saalistusta. Liikkeessä tuomittiin jyrkästi hädänalaisten ihmisten taloudellinen hyväksikäyttö.

Miten herätysliikkeessä suhtauduttiin voitettuun punaiseen osapuoleen? Lähtökohtaisesti punaisia – tai ainakin heidän johtajiaan – pidettiin esivaltaa vastaan nousseina kapinoitsijoina ja ”jumalankielteisyyden” edustajina. Toisaalta sekä vanhoillislestadiolaisten että uusheränneiden ambulanssit antoivat apua rintamaoloissa myös punaisille haavoittuneille. Niin ikään herätysliikkeessä koettiin tärkeäksi julistaa punavangeille evankeliumia, eikä heidän ihmisarvoaan Kristuksen lunastamina ihmisinä kiistetty. Punavankien armahduskysymyksessä maalaisliiton lestadiolaislähtöiset kansanedustajat K. A. Lohi, Antti Junes ja Janne Koivuranta edustivat varsin sovitteluvaa ja kansan eheyttämistä tavoittelevaa linjaa syksyllä 1919. Kaikkia lestadiolaisia tämä ei miellyttänyt. Itse kapinan tuominneen Lohen rooli sisällissodan aikana sai erikoisia piirteitä, sillä hän piti Helsingissä punaisten ”loukussa” ollessaan yhteyksiä tuntemiinsa sosialidemokraattien johtajiin. Maalaisliiton johtaja Santeri Alkio suhtautui näihin Lohen kontakteihin kriittisesti.

Lestadiolaisen herätysliikkeen eri osaryhmät liittyivät yleisesti ottaen niihin asenteisiin, joita kirkossa esiintyi. Monet lestadiolaiset eivät olleet kuitenkaan yhtä tiukkoja suhteessa voitettuihin

punaisiin kuin poliittisen oikeiston ja sotilaspiirien edustajat. Niin ikään sota ehkä aikaisempaa enemmän havahdutti lestadiolaisia näkemään rikkaiden ja köyhien välisen vastakohtan suomalaisessa yhteiskunnassa. Herätysliikkeen suuren enemmistön asettuminen yksiuotteisesti valkoisen Suomen tavoitteiden taakse toi sille aikaisempaa enemmän arvostusta porvarillisessa Suomessa ja Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa.

Jouko Talonen, kirkkohistorian professori
Helsingin yliopisto
jouko.talonen@helsinki.fi

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Aikakauslehdet

Hengellinen Kuukauslehti (HKL) 1918

Kolkuttaja 1918

Siionin Lähetyslehti (SL) 1918–1919, 1924

Muut painetut lähteet

Alkio, Santeri

2012 *Santeri Alkion päiväkirjat: Profeetta 1914–1918*. Toim. Kari Hokkanen. Helsinki: Edita.

Hämäläinen, Kalle & Vuolijoki, Sulo

1944 ”Edvard Valpas”. *Suomalaisia sosialisteja 2*. Helsinki: Työväen Sivistysliitto, 55–155.

Kalemaa, Kalevi

1975 *Eetu Salin: Legenda jo eläessään*. Porvoo & Helsinki: WSOY.

Kares, Olavi

1952 *Heränneen kansan vaellus 5: Suomen herännäisyyden elämää ja vaiheita noin v:sta 1880 v:een 1930*. Porvoo & Helsinki: WSOY.

Kauranne, Jouko (toim.)

1999 *Isänmaan puolesta Jumalaan turvaten. Osa 1: Vapaussodasta Asemasotavaiheeseen*. Helsinki [Lahti]: Esikoislestadiolaiset ry.

Koskeniemi, V. A.

1918 *Nuori Anssi: Runoelma Suomen sodasta 1918*. Porvoo: WSOY.

1919 *Den unge Anssi*. Översättning från finskan av Ragnar Ekelund. Helsingfors: Schildts.

1937 *Der Junge Anssi und andere Gedichte*. Deutsche Übersetzung von Johannes Öhqvist. München: Albert Langer-Georg Müller.

Lohi, K. A.

1986a ”Kapinallisessa hallituspalatsissa.” *Vapaussodan kertomuksia: Muistelmia ja kokemuksia 2*. Päätoimittaja Erkki Räikkönen. 2. painos. Sine loco: Kustannus Oy Isänmaan kirja, 71–275.

1986b ”Työmiehen toimituksessa.” *Vapaussodan kertomuksia: Muistelmia ja kokemuksia 2*. Päätoimittaja Erkki Räikkönen. 2. painos. Sine loco: Kustannus Oy Isänmaan kirja, 76–279.

Lujanen, Feliks

1933 *Kahden pedon edessä: Silmäyksiä Johanneksen ilmes-tykseen*. Porvoo & Helsinki: WSOY.

Oksanen, Kimmo

2018 ”Punaiset esittivät jo maaliskuussa aselepoa.” *Helsingin Sanomat* 10.5.2018.

Runtti, Juho & Karjalainen, Erkki

1953 ”Juuso Runtin elämäkerta.” Kielellisesti korjannut ja täydentänyt Uuras Saarnivaara. *Rauhan Sana* 4–5, 55–61, 75–78.

Sarkola, Riku

1960 *Toivo Kuulan matkanpää: Murhenäytelmä Viipurissa 1918*. Helsinki: K. F. Puromiehen kirjapaino.

SK 1907–1982

1982 *Suomen kansanedustajat 1907–1982. Finlands riksdagsledamöter 1907–1982*. Helsinki & Hämeenlinna: Valtion painatuskeskus & Karisto.

Suo, Matti

1971 *Salattu viisaus 2*. Toinen painos. Oulu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys.

Toiset vp

1917 *Toiset valtiopäivät 1917*. Pöytäkirjat 2. Helsinki 1918.

Vp ptk

1919 *Valtiopäivät 1919*. Pöytäkirjat 2. Helsinki 1920.

Haastattelut (artikkelin kirjoittajan suorittamia)

Södergård, Erik Ossian (1919–2006), Pori. Haastattelu 10.3. 1984.

Tillander, Kaj Jarl (s. 1940), Espoo. Puhelinhaastattelu 9.2. 2018.

Kirjallisuus

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka

2014 *Padasjoen historia: Elämää Päijänteen rannalla*. Padasjoki: Padasjoen kunta.

Ajo, Martti

2017 *Punainen eskatologia: Jumalan valtakunta ja työväenliike Sigfrid Sireniuksen teologis-aatteellisessa ajattelussa ja kristillis-yhteiskunnallisessa toiminnassa vuoteen 1924 asti*. Diss. Helsingin yliopisto.

Alanen, Aulis J.

1976 *Santeri Alkio*. Porvoo & Helsinki: WSOY.

Arkkila, Reijo

1975 *Kansankirkko vai tunnustuskirkko? Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen suhde Suomen evankelisluterilaiseen kirkkoon 1917–1939*. Diss. Helsinki: Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys.

- Elmgren-Heinonen, Tuomi
1983 *Toivo Kuula*. 3. uud. painos. Porvoo & Helsinki & Juva: WSOY.
- Hentilä, Seppo
2009 ”Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944”. Osmo Jussila & Seppo Hentilä & Jukka Neva-kivi, *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. 6. uud. painos. Helsinki: WSOY, 101–211.
- Hokkanen, Kari
1986 *Kyösti Kallio 1: 1873–1929*. Porvoo & Helsinki & Juva: WSOY.
- Huhta, Ilkka
2001 ”Täällä on oikea Suomenkansa”. *Körttiläisyyden jul-kisuuskuvaa 1880–1918*. Diss. Suomen kirkkohisto-riallisen seuran toimituksia 186. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- 2010 *Papit sisällissodassa 1918*. Helsinki: Kirjapaja.
- Hyyryläinen, Toivo
1979 ”Kirkolliset herätysliikkeet Säräisniemi-Vaalassa vuosina 1870–1970.” *Säräisniemen kirkko ja seura-kunta: Säräisniemen kirkon 200-vuotis-julkaisu*. Ka-jaani: Vaalan seurakunta, 59–134.
- Häikiö, Martti
2017 *Suomen leijona: Svinhufvud itsenäisyyshenkilö*. Jy-väskylä: Docendo.
- Juva, Mikko
1960 *Valtiokirkosta kansankirkoksi: Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 81. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- 1977 ”Kirkko vallankumouksen keskellä.” *Kirkko suoma-laisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Helsinki: Kirjapaja, 42–52.
- 1989 *Mies etsi vapautta: L.P. Tapanisen elämä*. Helsinki: Kirjaneliö.
- Jägerskiöld, Stig
1984 *Mannerheim 1867–1951*. Suom. Kalle Salo. Helsinki: Otava.
- Kekkonen, Jukka
2016 *Kun aseet puhuvat: Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Helsinki: Art House.
- Kena, Kirsti
1979 *Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itse-näistyneessä Suomessa 1918–1922*. Diss. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 110. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Lackman, Matti
2017 *Kullervo Manner: Kumouksellisen muotokuva*. So-merniemi: Amanita.
- Lehtinen, Lasse
2017 *Tanner: Itsenäisen Suomen mies*. Helsinki: Otava.
- Lindman, Sven
1968 *Eduskunnan aseman muuttuminen 1917–1919*. *Suomen kansanedustuslaitoksen historia* 6. Helsinki: Eduskunnan historiakeskus.
- Lohi, Seppo
1997 *Pohjolan kristillisuus: Lestadiolaisuuden leviäminen Suomessa 1870–1899*. Diss. Oulu: Suomen Rauhan-yhdistysten Keskusyhdistys.
- 2007 *Lestadiolaisuuden suuri hajaannus ja sen taustat*. Ou-lu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys.
- Luukkanen, Tarja-Liisa
2017 ”Herännäisyyden muutos Tuhkimosta kuninkaan-morsiameksi: Olavi Kares ja nationalistinen myytin-rakennus.” *Teologinen Aikakauskirja* 122, 19–33.
- Mattila, Jukka I. & Kemppe, Jarkko
2007 *Suomen vapaussota 1918*. Helsinki: Nimex.
- Murtorinne, Eino
1995 *Suomen kirkon historia 4: Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. Porvoo & Helsinki & Juva: WSOY.
- Mustakallio, Hannu
1983 *Säätypapista kansalaiseksi: Papiston poliittis-yhteis-kunnallinen rooli demokraatioitumisen murrosvai-heessa 1905–1907*. Diss. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 126. Helsinki: Suomen kirkkohis-toriallinen seura.
- 2001 *Palvelun poluilla Pohjois-Suomessa: Oulun Diakonis-sakoti 1896–1916*. Oulun Diakonissalaitoksen tieteel-lisiä tutkimuksia 2. Oulu: Oulun Diakonissalaitoksen säätiö.
- 2009 ”Kirkon johto, pappispoliitikot ja herätysliikkeet.” *Si-sällissota 1918 ja kirkko*. Toim. Ilkka Huhta. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 24–42.
- Palola, Ari-Pekka
2010 *Kahden kuoren suojassa: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen historia 1 (1906–1945/1946)*. Ou-lu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys.
- Poteri, Juha
2009 *Sankarihautaus vapaussodassa: valkoisten kaatunei-*

den hautaaminen Suomessa vuonna 1918. Diss. Helsingin yliopisto.

Raittila, Pekka

1967 *Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 74. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Särkiö, Hannu

2000 *Padasjoen suojeluskunta ja Lotta Svärd 1918–1944*. Padasjoki: Padasjoen kunta.

Talonen, Jouko

1979 ”K. A. Lohi uskonnollis-yhteiskunnallisena vaikuttajana”. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopiston kirjasto.

1985 *Santeri Alkion suhde sosialismiin aatteena vuosina 1906–1922*. Keskustan ja maaseudun arkiston julkaisu B:1. Helsinki: Keskustan ja maaseudun arkisto.

1988 *Pohjois-Suomen lestadiolaisuuden poliittis-yhteiskunnallinen profiili 1905–1929*. Diss. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 144. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

1989 ”Antti Junes poliittis-yhteiskunnallisena vaikuttajana”. *Tornionlaakson vuosikirja 1989*. Toim. Ossi Korteniemi. Kemi: Tornionlaakson kotiseututoimikunta, 175–203.

1993 *Esikoislestadiolaisuus ja suomalainen yhteiskunta 1900–1944*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 163. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Tapaninen, Pekka

2007 *Oskari Heikki Jussila (1888–1955): Lestadiolaispappi, toimen ja näkyjen mies*. Diss. *Studia Historica Septentrionalia* 52. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

Toiviainen, Kalevi

2005 *Muurinvartija: O. I. Colliander Kuopion ja Savonlinnan hiippakuntien piispana 1897–1924*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 194. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Vuollo, Martti

1999 *Lestadiolaisuus Helsingissä vuoteen 1963*. Diss. *Studia Historica Septentrionalia* 37. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.